

KEMÂLEDDİN el-FÂRİSÎ
(كمال الدين الفارسي)Kemâlüddin el-Hasen b. Ali
b. el-Hasen el-Fârisî
(ö. 718/1319)

İrânlı fizik ve matematik âlimi.

665 (1267) yılında doğdu. Modern kaynaklarda babasının ve kendisinin adlarının Muhammed b. Hasan, ölüm tarihinin 720 (1320) olarak gösterilmesi Heinrich Suter'in yanlış tesbit ve tahminine dayanmaktadır. *Kitâbü'l-Beşâ'ir fi 'ilmi'l-menâzır*'ını istinsah eden öğrencisi Simnânî eserin sonunda onun adını Hasan b. Ali b. Hasan şeklinde vermiş, ayrıca 19 Zilkade 718'de (12 Ocak 1319) elli üç yaşında iken Tebriz'de öldüğünü belirtmiştir. Öte yandan kaynaklarda görülen Ebü'l-Hasan, Ebü'l-Hayr ve Ebü Muhammed künyelerinin doğru olduğuna dair de kesin bir bilgi yoktur.

Kemâleddin el-Fârisî, İbnü'l-Havvâm el-Bağdâdî'nin yanında uzun süre matematik öğrenimi gördü; arkasından otuz beş yaşında iken Tebriz'e giderek Kutbüddîn-i Şîrâzî'nin derslerine devam etti. Bu arada ilim-i menâzır (optik) konusuyla ilgilenmeye başladı ve özellikle Nasîrüddîn-i Tûsî'nin en gözde talebesi olan hocası Şîrâzî'nin tavsiyesi ve yardımlarıyla elde ettiği İbnü'l-Heysem'in optik ilmine dair *Kitâbü'l-Menâzır*'ını okuyup inceledi. Ardından bu esere *Tenkihu'l-menâzır* adıyla bir şerh yazarak sonuna bir küre yüzeyinde ışığın yansımaları ve kırılması, gök kuşağı, hâle ve karanlık oda konularına dair yeni tesbitlerini ekledi; böylece İbnü'l-Heysem'in orijinal çalışmalarının düzeltilerek günümüze ulaşmasına yardımcı oldu. Kemâleddin el-Fârisî *Tenkihu'l-menâzır*'ı bitirince hocalarından Cemâleddin et-Türkistânî'ye göstermiş ve onun, kitabı inceledikten sonra telhis etmesini söylemesi üzerine *Kitâbü'l-Beşâ'ir fi 'ilmi'l-menâzır*'ı kaleme almıştır.

Kemâleddin el-Fârisî gök kuşağı teorisini çağdaşı Freiburglu Theodoricus'tan daha iyi açıklamıştır. Her ikisi de teorilerini İslâm dünyasındaki üstün optik çalışmalarından elde edilen sonuçlara, esas itibarıyla de İbnü'l-Heysem'in çalışmaları üzerine kurmuştur; ancak öncelik Fârisî'ye aittir. Gök kuşağı olayının doğru olarak açıklamasını yapan Fârisî, İbn Sînâ'nın bir su damlası ile içi su dolu bir cam küre arasında kurduğu benzetmeden hareket ederek ve İbnü'l-Heysem'in "yakan küre" deneylerini de dikkate alarak teoriye kü-

resel ortamda, aralarında bir veya birkaç yansımanın meydana geldiği iki kırılma açıklamasını dahil etti. Bu iki kırılma arasındaki yansımaları ayrı ayrı tanımlayarak ışın konileri konusu içinde ayrıntılı bir tarzda ortaya koydu (ayrıca bk. GÖK KUŞAĞI). Fârisî küresel sapmadan kaçınmak için hiperbolik mercekler kullanmayı önerdi. Kuvvetlerin birleşimi prensibini uyguladı ve İbnü'l-Heysem'in karanlık oda tatbikatını geliştirdi. Ona göre karanlık bir yerde elde edilen resimler (görüntüler) ışığın girdiği deliğin şekliyle bağımsızdır ve delik ne kadar küçükse görüntüler o kadar keskin hatlı ve nettir. Geliştirdiği aletlerle tutulmaları, bulutların ve kuşların hareketlerini inceledi. İslâm bilim tarihinin en parlak ve en orijinal ürünlerinden birini teşkil eden *Tenkihu'l-menâzır*'da ışığın yayılması hakkında şu bilgilere yer verilmektedir: Sonsuz olduğu düşünülen ışığın hızı sonludur; fakat çok büyüktür. Farklı ortamlarda ışığın hızı optik yoğunlukla ters orantılıdır (madde yoğunluğu gibi değildir). Onun ulaştığı bu sonuç gerçekte ışığın tanecik teorisine karşı geliştirilen dalga teorisinin bir özeti sayılır.

Eserleri. 1. *Tenkihu'l-menâzır li-dav'i'l-başar ve'l-beşâ'ir*. Fizik ve fizyolojik optikten başka meteoroloji, perspektif ve renk etkileri hakkında önemli açıklamalar içeren eserde ayrıca müellifin ilim âleminde tanınmasını sağlayan 212 optik şekil yer almaktadır. Kitabın sonuna İbnü'l-Heysem'in *Maqâle fi'l-hâle ve kavsi kuzah, Maqâle fi'l-küreti'l-muhrîka, Maqâle fi keyfiyyeti'l-azlâl, Şüretü'l-küsûf* ve *Maqâle fi'd-dav'* adlı risâlelerinin şerhleri de eklenmiştir; bu risâlelerin ilk üçünü Eilhard Wiedemann Almanca'ya, diğer ikisini Rüşdî Râşid İngilizce'ye tercüme ederek yayımlamışlardır (DSB, VIII, 219). İstanbul kütüphanelerinde çeşitli nüshaları bulunan *Tenkihu'l-menâzır* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2598; TSMK, III. Ahmed, nr. 3340; İÜ İslâm Araştırmaları Ktp., nr. 527) iki defa neşredilmiştir (Haydarâbâd 1347/1928-1348/1929; Kahire 1984). Eserle ilgili olarak Hüseyin Gazi Topdemir "Kemâleddin el-Fârisî'nin, İbnü'l-Heysem'in Optik Kitabının Kırılmaya Ait Bölümüne Yazdığı Açıklamanın Arapça'dan Çevirisi ve İncelemesi" (1988, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü). 2. *el-Beşâ'ir fi 'ilmi'l-menâzır*. Kısaca optik hakkında ulaşılan sonuçları ihtiva eder (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2451. Esad Efendi, nr. 2006; Tahran Sipehsâlâr Medre-

sesi Ktp., nr. 554; Meşhed Âsîtâne-i Kuds-i Radavî Ktp., nr. 5434). 3. *Esâsü'l-kavâ'id fi usûli'l-fevâ'id*. Hocası İbnü'l-Havvâm'ın ferâiz, aritmetik ve geometri konusunda kaleme aldığı *el-Fevâ'idü'l-Bahâ'iyye fi'l-kavâ'idü'l-hisâbiyye*'sinin şerhidir. Bir mukaddime ile beş bölümden (makâle) oluşan eserin ilmî neşrini Mustafa Mevâlidî gerçekleştirmiştir (Kahire 1994). Ayrıca Mustafa Mevâlidî, P. Landry ile beraber üçüncü bölümün ikinci babını teşkil eden "Veznü'l-arz"ı da Fransızca'ya çevirmiştir (*Mecelletü târihi'l-'ulûmi'l-'Arabiyye*, sy. X/1-2 [Halep 1994], s. 81-90). 4. *Risâle fi keyfiyyeti dav'iş-şems fi'l-hevâ* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4855, vr. 178-199, hicrî 721). 5. *Tezkiretü'l-aḥbâb fi beyânü'l-teḥâb*. "Dost sayılar" (amicable numbers) hakkındadır. Eserin ilmî neşrini yapan Rüşdî Râşid (*Mecelletü târihi'l-ülûmi'l-'Arabiyye*, sy. VI [Halep 1982], s. 3-72) ayrıca metin üzerine inceleme yapmıştır (*Târîhu'r-riyâziyyât*, s. 317-346). 6. *Hâşiye 'alâ zikri'l-aşli'r-rücû' ve'l-istikâme* (Süleymaniye Ktp., Damad İbrâhîm Paşa, nr. 848, vr. 154-158). 7. *Risâle-i bahş der zâviye* (Tahran Meclis-i Şûrâ-yı Millî Ktp., Mecmua, nr. 6584). 8. *Tahrîru Şüreti'l-küsûf*. İbnü'l-Heysem'in *Fî şüreti'l-küsûf*'u üzerine yapılan bir çalışmadır (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2598). 9. *Maqâle*. Nasîrüddîn-i Tûsî'nin geometrik orantılar üzerine yazdığı on üçüncü makale hakkındadır (Leiden Üniversitesi Ktp., nr. 1031). Köprülü Kütüphanesi'nde Kemâleddin el-Fârisî'nin adına kayıtlı, ancak Sâbit b. Kurre'ye ait olabileceği tahmin edilen *Mes'ele fi'd-dâ'ire* adında küçük bir risâle daha bulunmaktadır (Ahmed Paşa, nr. 941, vr. 138-139).

BİBLİYOGRAFYA :

Kemâleddin el-Fârisî, *Esâsü'l-kavâ'id fi usûli'l-fevâ'id* (nşr. Mustafa Mevâlidî), Kahire 1994, neşredenin girişi, s. 5-23, 35-54; *Keşfü'z-zunûn*, I, 74, 384, 500; II, 1296; Suter, *Die Mathematiker*, s. 159; Brockelmann, *GAL*, I, 619; II, 273; *Suppl.*, I, 852, 853; II, 215, 295; Sarton, *Introduction*, II, 707-708; Sezgin, *GAS*, VI, 257, 302-303; VII, 288; Ali Abdullah ed-Deffâ' – Celâl Şevki, *A'lâmü'l-fizyâ' fi'l-İslâm*, Beyrut 1404/1984, s. 322-331; Ebü'l-Kâsım Kurbânî, *Fârsînâme*, Tahran 1363/1984; a.mlf., *Zindeginâme-i Riyâzîdânân-ı Devre-i İslâmî*, Tahran 1365 hş., s. 400-413; Rüşdî Râşid, *Târîhu'r-riyâziyyâtü'l-'Arabiyye beyne'l-cebr ve'l-hisâb*, Beyrut 1989, s. 317-346; a.mlf., "Kamâl al-Din Abu'l Hasan Muhammed Ibn al-Hasan al-Fârisî", *DSB*, VIII, 212-219; E. Wiedemann, "Über die Brechung des Lichtes in Kugeln nach Ibn al-Haitam und Kamal al-Din al-Fârisi", *Sitzungsberichte der physikalisch-medizinischen Sozietät zu Erlangen*, XLII (1910), s. 15-58; a.mlf., "Kemâleddin", *IA*, VI, 569; Syed Hashimi (Faridabadi), "The Da'irat-ul-Ma'arifi", *IC*, IV (1930), s. 663; Üsâme

Ânutî, "Kemâlüddîn el-Fârisî", *ed-Dirâsâtü'l-edebîyye*, VIII/1-2, Beyrut 1966, s. 49-59; Hüseyin Gazi Topdemir, "Kemâlüddîn el-Fârisî'nin Gökkuşuğu Açıklaması", *DTCFD*, sy. 33 (1990), s. 477-492; D. Pingree, "Kamâl al-Din al-Fârisî", *EI²* (İng.), IV, 515; Ekber Dâna, "Kemâled-din Pârsî", *UDMİ*, XVII, 394-397; Gül A. Russel, "Fâresî, Kamâl-al-din Abu'l-Hasan Mohamad", *EI*, IX, 245-249.

MEHMET EMİN BOZHÜYÜK

KEMÂLEDDİN-i HÂRİZMÎ

(کمال الدین خوارزمی)

Kemâlüddîn Hüseyin

b. Hasen-i Hârizmî-yi Kübrâvî-yi Zehebî
(ö. 836/1433 veya 840/1436)

İrânî sûfî ve şair.

Aslen Mâverâünnehirli olup daha çok Hârizm'de oturduğu için Hârizmî nisbesiyle tanınmıştır. Bazı kaynaklarda Necmeddîn-i Kübrâ'nın soyundan geldiği, bu sebeple Kübrâvî nisbesini aldığı kaydedilmektedir (Ali Şîr Nevâî, s. 10). Küçük yaşta Mâverâünnehir'in ünlü şeyhlerinden Ebü'l-Vefâ-yi Hârizmî'ye intisap eden Kemâleddin ondan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Meşnevî*'sini okudu. Bir şiirinden dolayı Hanefî fakihleri tarafından tekfir edilerek Şâhruh'a şikâyet edildi. Şâhruh'un fermanıya Herat'a getirilen Kemâleddin, kendisini tekfir edenlerle yaptığı tartışmadaki savunması üzerine Hârizm'e dönmesine izin verildi. Özbekler'in 836 (1433) veya 840'ta (1436) Hârizm'deki ayaklanmaları sırasında öldürüldü ve şeyhi Ebü'l-Vefâ-yi Hârizmî'nin kabri yanına gömüldü.

Eserleri. 1. *Yenbû'u'l-esrâr fi neşâyi-hi'l-ebâr*. Ahlâkî konuları içeren eserin mukaddimesinde müellif dönemin hükümdarından da faydalandığını kaydeder. Bu hükümdarın huluzması ilmî tartışmaya giriştiği Şâhruh olmasa mümkündür. Eserin bir nüshası Tahran'da Meclis-i Şûrâ-yı Millî Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (nr. 591). 2. *Cevâhirü'l-esrâr ve zevâhirü'l-envâr*. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Meşnevî*'sinin ilk üç cildinin şerhi olup on bölümlük bir önsözle başlar. Birinci bölümde Hz. Ali ile Necmeddîn-i Kübrâ'ya kadar otuz bir sūfinin hal tercümesi ve Mevlânâ'nın tarikat şeceresi hakkında bilgi verilmiş, ikinci bölümde bazı tasavvuf terimleri açıklanmış, diğer bölümlerde tasavvufla ilgili konular üzerinde durulmuştur. Kemâleddin eseri şerhlerden bazan secili ifadelerle yer vermekle birlikte genellikle sade bir dil kullanmıştır. Eser taş basması olarak üç cilt halin-

de Leknev'de basılmış (1312/1894), ayrıca Cevâd Şeriat tarafından yayımlanmıştır (İsfahan 1361 hş.). 3. *Keşfü'l-hüdâ*. Bûsîrî'nin *Kaşidetü'l-bürde*'sinin Hârizm Türkçesi ile yapılmış şerhi olup bilinen tek nüshası Berlin'deki Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz'de (nr. 1688) bulunmaktadır (Götz, s. 531). Özbek Ebü'l-Hayr'a ithaf edilen eser üzerinde Devin A. Dewese neşir, tercüme ve tarihsel bir girişle Indiana Üniversitesi'nde tez çalışması yapmıştır. 4. *Künûzü'l-ğakâ'ik fi rumûzi'd-dekâyık*. Kemâleddin'in müridlerinin isteği üzerine yazdığı tasavvufa dair bu manzum eser *Keşfü'z-zunûn*'da (II, 1805-1806) mensur olarak gösterilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ali Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-nefâis* (nşr. Tayyar Lavçî). Taşkend 1961, s. 9-10; Hândmîr, *Habîbü's-siyer* (nşr. M. Debîr-i Siyâkî). Tahran 1362 hş., IV, 9; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1805-1806; Browne, *LHP*, III, 444-445; Yûsuf İ'tisâmî, *Fihrist-i Kitâb-hâne-i Meclis-i Şûrâ-yı Millî*, Tahran 1311, II, 348; Safâ, *Edebiyyât*, IV, 491-493; a.mlf., *Gençine-i Sûhan*, Tahran 1362, V, 206-216; M. Götz, *Türkische Handschriften*, Wiesbaden 1979, s. 531; Ağâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerî'a ilâ teşânî-fi's-Şî'a*, Beyrut 1403/1983, V, 261; Abdülhüseyin Zerrînkûb, *Dünbâle-i Cüstü'c der Taşavvuf-i İrân*, Tahran 1369 hş., s. 187.

RIZA KURTULUŞ

KEMÂLEDDİN-i İSFAHÂNÎ

(کمال الدین اصفهانی)

Ebü'l-Fazl İsmâil b. Cemâlüddîn
Muhammed b. Abdirezzâk el-İsfahânî
(ö. 638/1240 [?])

İrânî şair.

568'de (1173) İsfahan'da doğdu. Döneminin önemli şairlerinden Cemâleddîn-i İsfahânî'nin oğludur. İsfahan'ın tanınmış ailelerinden Âl-i Sâid'in himayesinde yetişti. Hârizm, Rey ve Nişâbur'da bulunduğu birkaç yıl dışında hayatının büyük bir bölümünü İsfahan'da geçirdi. Son yıllarında mektuplaştığı Şehâbeddin es-Sühreverdi'nin müridi oldu ve inzivâya çekildi. Moğollar'ın İsfahan'ı ikinci defa kuşatması sırasında öldürüldü. İsfahan'ın Moğollar tarafından zaptı 633 (1236) veya 638 (1240) yılında gerçekleştiğine göre Kemâleddin bu tarihten birinde katledilmiş olmalıdır. Devletşah onun 2 Cemâziyelevvel 635'te (21 Aralık 1237) öldürüldüğünü kaydeder.

Büyük Selçuklular ve Hârizmşahlar'ın son dönem kaside şairleri arasında yer alan Kemâleddin babasıyla birlikte Irak

üslûbunun öncülerindedir. Şiirlerinde, ancak iki defa okunduğu takdirde anlaşılabilen ince mânalara yer verdiği için kendisine "Hallâkölmeânî" unvanı verilmiştir. Ancak kaside ve diğer şiirlerinde edebî sanatları gereğinden fazla kullanması sebebiyle Abdurrahman-ı Câmî tarafından eleştirilmiştir. Şiirlerinde toplum hayatıyla ilgili bilgiler, dinî çekişmeler, tasavvufî ve hikmetli sözlerin yanında Moğol istilâsının yarattığı huzursuzlukların da yansıtıldığı görülmektedir.

Kemâleddin'in divanında, Şâfiî mezhebine mensup Âl-i Hucend ile Hanefî mezhebine mensup Âl-i Sâid aileleri hakkındaki kasideleri önemli bir yer tutar. Bunların yanında Hârizmşahlar'dan Alâeddin Tekiş ile Celâleddin Hârizmşah, Salgurlular'dan Atabek Sa'd b. Zengî, oğlu Ebû Bekir ve Hüsâmüddeve Erdeşîr-i Bevendî'ye dair kasideler de bulunmaktadır. Tasavvufa intisap ettikten sonra sūfiyâne gazeller yazan Kemâleddin'in divanı ilk olarak Bombay'da (1307 h.), ardından Bahrülulûm tarafından Tahran'da (1348 hş.) yayımlanmıştır. Bu baskı, şairin bir dostuna yazdığı taşlama niteliğinde bir mesneviyle *Risâletü'l-kavs* adlı eserini de içermektedir. Kemâleddin-i İsfahânî'nin bazı şiirlerini Louis Harold Gray *The Hundred Love Songs of Kamal ad-din of Isfahan* adıyla İngilizce'ye çevirmiştir (London 1903).

BİBLİYOGRAFYA :

Abdurrahman-ı Câmî, *Bahâristân*, İstanbul 1275, s. 87; Devletşah, *Tezkiretü's-su'arâ'* (nşr. Muhammed Abbas). Tahran 1337, s. 148-154; Browne, *LHP*, II, 540-542; Storey, *Persian Literature*, V/2, s. 350-355; Safâ, *Edebiyyât*, II, 871-874; Abdürresûl Hayyâmpûr, *Ferheng-i Sûhanverân*, Tebriz 1340/1961, s. 487-488; Rypka, *HIL*, s. 214; İkbâl-i Âştîyânî, *Mecmû'a-yi Makâlât-i Abbâs İkbâl-i Âştîyânî* (nşr. Debîr-i Siyâkî). Tahran 1350, s. 297; Rızâzâde Şafak, *Târîh-i Edebiyyât-ı İrân*, Tahran 1352 hş., s. 465-469; M. Glünz, "Kamal Isma'il of Isfahan: Last of the Old Master of Persian Qasida Poetry", *Spectrum Iran*, IX/1, Bonn 1996, s. 46-54; A. H. Zarrinkoob, "Kamâl al-Din Ismâ'il", *EI²* (İng.), IV, 515-516.

ADNAN KARAIŞMAİLOĞLU

KEMÂLÎ, Ziyâeddin

(1873-1942)

Tatar Türkleri'nin
Cedidci düşünür ve yazarlarından.

9 Aralık 1873'te Ufa'ya (Başkırdistan) bağlı Telaş (Kileş) köyünde doğdu. Asıl adı Pervâzeddin, künyesi Cemâleddin b. Kemâleddin b. Abdüsselâm b. Mustafa-